

Gáll István 1963 és 1965 között másfél évet töltött Tatabányán a városi pártbizottság agitációs és propagandaosztályának munkatársaként. Élményeiből 1966-ra készült el a *Csapda* című könyv.<sup>1</sup> Reichert Gábor Gáll Istvánról szóló kismonográfiájában az irodalomtörténész és a helytörténész eszköztárával közelített a regényhez. Feltárta annak narratológiai sajátosságait, műfaj-történeti vonatkozásait, sőt annak is utánajárt, hogy Gáll – mint „takarékos író” – mennyi mindent emelt át más műfajú prózáiból a regénybe.<sup>2</sup>

Az alábbiakban azt szeretném körüljárni, hogyan dolgozhatott az író, illetve hogy a mű milyen benyomást tesz a mai olvasókra. Vagy egy olvasóra.

Kosztolánczy Tibor 51

## „MINDENT NEKI KÖSZÖNHETÜNK”

Gáll István *Csapda*

című regényéről

\*

A könyvben bejelentett, bár nyilván utólag megfogalmazott írói szándék szerint egy Bársony Imre nevű kommunista élettörténetét fogjuk megismerni – középpontba állítva azt a két bányaszerencsétlenséget, amelyekben Bársony vezetőként érintett volt. (A város arculata, ahol mindez történik, elmosódott, de az olvasó könnyen Tatabányára ismerhet.) 1961-ben vagyunk, az egymást követő riportokból kirajzolódnak Bársony életének fő történései: 1919 októberében sztrájkot szervezett, aztán 1929-ben ismét – ekkor a tárgyaláson nagy beszédet tartott. 1944-ben ellenálló volt, fegyveres csoportot alakított, amelyet a „párttörténet” Bársony-brigádként tart nyilván. 1945-ben az orosz karhatalom embere, majd a város vezetője. A hatos aknában 1950-ben következett be az első szerencsétlenség. Bársonyt felfelé buktatták, megyei első titkárrá nevezték ki, majd 1954-ben „országos elvtárs” lett. 1956-ban a nevelt fiával, Kuruczal a munkáshatalmat védte (géppisztollyal), utána a fővárosban ismét energiaügyi kérdésekkel foglalkozott. Bársony nyomására újra üzembe helyezték a hatos aknát, ahol 1960-ban újabb robbanás történt.

A *Csapda* oly sok mindent ígér – egyéni sors bemutatását, nyomozást, a szociográfiai háttér megrajzolását –, hogy szinte borítékolható: mindez megvalósíthatatlan egyetlen munkában. A könyv mindazonáltal erősen indul: az 1950-es bányaszerencsétlenségre való visszaemlékezés drámai és tömör – a felelősség kérdése viszont tisztázatlan marad, és rengeteg a megválaszolható kérdés.

Eztán viszont terjengős beszámolók következnek az embert próbáló körülményekről, a „mozgalomról” és a pártmunka nehézségeiről. Az olvasó számára hamar nyilvánvaló lesz, hogy Gáll a „vallomásteveőit” *egyfajta* 52 forгатókönyv szerint lépteti fel: a megszólalók Bársonynak „a mozgalommal ezer szállal összefonódott életét” kronologikusan, a sorsfordulókra fókuszálva követik. A 4. fejezetben Pádi, a pártbizottsági portás elmondja az 1919-es tüntetés történetét, midőn egy Hujber nevű csendőrmester lövetett a felvonulók közé – majd a lefogottakat a csendőrségen kínoztatta –, aztán a következő fejezetben (1961-ben) bejön a pártbizottságra egy Havas nevű tévészerelő, akiről kiderül, hogy éppen az előbbi Hujbernek a fia (de minden ízében gyűlölte és *gyűlöli* az apját, még a nevét is megváltoztatta). Vagy például a 10. fejezetben Szily mérnök felidézi, hogyan védte ki a Bársonnyal való együttdolgozást. Két fejezettel később az író lakásavatába cseppen; a lakás Vedres elvtársé – és éppen az ő nagybátyja az a Rohr mérnök, aki viszont vállalta a korábban robbanás sújtotta hatos akna fejlesztését. És Vedres kibeszéli az összes családi és üzemi titkot a messziről jött ismeretlennek.

Egy napon megjelenik két fiatalember az agitációs és propagandaosztályon, Kuruczhoz jöttek, akinek munkaköri kötelessége, hogy az összes futóbolondot végighallgassa. Ezúttal viszont komoly dolgokról van szó: a két fiatalembernek lelkiismeret-furdalása támadt 1956-os tetteik miatt, pontosabban, hogy disszidens barátjukra vallottak, pedig együtt cselekedtek mindent, illetve, mint egyikőjük mondja: „ment minden csak úgy vaktában” (206). De most Mittelszki József, a barátjuk, komoly lelki válsággal küzd nyugaton, és hazatérne. A következő oldalakon viszont az idősebb Mittelszki testvér, Róbert 1956-os „ellenforradalmi” cselekményeire derül fény. Később hosszan részleteződik, hogy Mittelszki Róbert nem változott semmit, a börtönének után is megmaradt alamuszi fellazítónak. Bajkeverő, erkölcstelen, orvvadász, egyszóval „rongy ember”.

Ám Bársonyról kevés dolgot tudunk meg: az 1945 előtti motívumok a szokásos, papirosízű munkásmozgalmi emlékezéseket idézik. A nehéz nyomor, a harc, a jobb élet reménye – mindez az általános iskolai hetedikes olvasókönyv színvonalán. Bársony magánéletében még itt-ott feltűnnek érdekességek, de a mozgalmi múlt összességében broszúrszerű és izzadságszagú. Még egy szakszervezeti bál is „ellenállásként” jelenik meg (117). Az volna az érdekes, ha újraélhetnénk az egykori konfliktusokat – már ha voltak egyáltalán. Már ha volt „bál”. Ha volt ellenállás. Hiszen még Pádiból és két fiából is partizánt gyártottak, amiről mindenki tudta, hogy hazugság, bár Pádi ezt inkább megtiszteltetésnek vette, nem történelemhamisításnak (50–51).

Az olvasó azt is hiába várja, hogy megtudja, mi történt Bársonnyal az 1950-es szerencsétlenség utáni években; itt-ott egy-egy utalás, ám mintha

az a bizonyos kéz minden érdelemes információt kihúzott volna a kéziratból. Aztán már itt is van Szabó Márta funkcionáriusnő a kerületi Nótanács részéről, elmondja a szokásos *nehézsnyomort, verazéletet*, aztán pedig Bársony magánéletének csődbemenetelét (1956 után Bársony már román konyakot ivott). Bársonyt nyugdíjazták, az életét egy özvegyasszonnyal kötötte össze, aki átverte. Bársony, úgymond, „egyedül tett-vett a lakásban, rendezkedett, fiókokat turkált” (229), és talált egy köteg levelet. Ezekből kiderült, hogy az özvegy csak színleg özvegy, hiszen a leveleket nyugaton élő férje küldte. Bársony a leveleket a konyhaasztalon felhalmozta, és felgyújtotta őket. Tűzoltóság, rendőrség.

Cselédtempó.

Aztán Bársony már nem tudott hova menni, visszatért a bányavárosba, ahol éppen akkor történt a második robbanás, és ő leszállt az aknába, és eltűnt.

Illetve megérkezése után Kuruczcal majdnem tettlegességig fajuló vita robbant ki kettejük között. Bársony mindig is a direktívák embere volt; érvényt kell szerezni a döntéseknek – követelte. Kurucz szerint szeretni kell az embereket. Kurucz vállalta a szembenézést a múlttal és az elhibázott koncepciókkal, Bársony nem. Aztán Bársony tényleg eltűnt. Erről többféle verzió keringett. Agyonverték? Vagy hősi halált halt? Öngyilkos lett? Vonaton lett rosszul? Esetleg az erdőben találták meg a holttestét? Mások szerint lecsukták, és börtönben halt meg.

Szerintem pedig a *Don Giovanniból* megjött a Parancsnok, és magával vitte Bársonyt a kénköves mélységbe.

\*

A riportok tulajdonképpen nem is riportok, inkább monológok, amelyek előtt hangulatfestésként spontán felvezető szövegeket olvashatunk például az időjárásról, avagy a sofőr elméskedik. De a legfontosabb, hogy a „beszélgetések” előtt az érintettek még tisztázzák, hogy mit igyanak. Olykor a konzultáció elmarad, ami nem szerencsés, mert nem mindig sikerül eltalálni az író ízlését. Ő ugyanis a pezsgőt nem szereti, a bőlét elviseli – nagyfröccs a műfaja.

A szereplők fellépnek és eltűnnek. Jegyzetelni kell folyamatosan – mondom magamnak –, de az átlagolvasótól ezt nem várhatjuk el. Elgondolkodtam azon, mi a baj Gáll alakjaival. Moldova György például az *Akit a mizedony füstje megcsapott...* című könyvében jóval több riportalannal dolgozik, nála mégis látom az embereket. Gállnál nem látom őket, csak a túlterhelt monológjaikat hallom. Valójában mindenki a maga mániáit mondja, moralizálnak, többen összevissza locsognak mindenről (bólé!) – és néha egy kicsit

Bársonyról vagy roppant óvatosan a szerencsétlenségekről. Moldovánál a párbeszéddek és az elmélkedések kisebb egységekben váltják egymást – erős a riporter jelenléte, *van* személyisége. Moldova szövege verbálisan is jobb; humoros, sokszor szentenciózus. Vannak *bemondások*. Gáll jobbára  
54 humortalan, vagy azt gondolja viccesnek, hogy Kurucz megrúgja a sófőrüket, ha az túl sokat beszél. De ami a legfontosabb, Moldovánál főként tények sorakoznak, a következtetéseket az olvasóra hagyja, vagy legalábbis nem tolakodó az írói vélemény.

Azt várja az ember, hogy egy könyv *mondjon valamit az életről*, amit ő nem tud. Hiszen ha a regényhősöknek nincsen rálátásuk az életre – ha az író nem ad nekik egy kis rálátást –, akkor kiderül, hogy a pártbizottság szervilis portársa valóban csak ütődött, vagy Józsi, a gépgyár igazgatója tényleg a végletekig megkeseredett ember, akinek elege van mindenkől. Szó szerint: *mindenkől*. De meddig lehet bírni kint az életben az efféle monológokat, s főként ilyen töménységben? – talán pár percig. Itt viszont kínosan végig kell olvasni az egészet.

Gállnál a legrémesebbek az ideológiai fejtegetések – ebből a szempontból a legfárasztóbb az Éva nevű jogásznő marxista „székfoglalója” az említett házavatón. (Reichert Gábor könyvéből tudhatjuk, hogy Évát az író részben a saját feleségéről mintázta.<sup>3</sup>) A legelképesztőbb viszont Magos, a munkásmozgalom agyalágyult, régi harcosa (egyébként kétszeres gyilkos, ideológiai alapon), aki legszívesebben internáltatná a maszekokat, a hétvégi autósokat, a „pógárokat”, az értelmiségieket: „De erre köllött a mi vérünk, elvtárs? Tizenkilencben, negyvenötben, ötvenhatban! Értük hadakoztunk? A francos autóikért verettük dagadtra a pofánkat? Ezért lövettük magunkat? Ezért éhezünk, kínlódtunk mi meg a családjunk? Eldobhatjuk ezt az ötven évet? A mi életünk csupa küszködés volt, harc és áldozat. Nem hányjuk fel, mert ez a proli sorsa. De most elváránk, hogy mások húzzák meg magukat. Legalább annyi ideig, ameddig mi szolgáltunk: egy életen át!” (156–157)

Azoknál is, akik nem teljesen tébolyultak (még), a szövegekben többnyire megjelenik az a bizonyos „vörös fark”. Az idősebb Mittelszki kivételével itt mindenki jóváhagyólag nyilatkozik a szocialista rendről, amelyet a történelem menetéből fakadó szükségszerűségként fogad el. (Egy 1966-ban megjelent „riportkönyvben” mindez nem is lehetett volna másként.) A megszólalók hűségeselek a kommunista ideológiához, vagy ha éreznek is (leküzdendő) kételyeket, ideológiai fejlődőképességükről tanúskodó gesztusokat tesznek. Havast (Hujber fiát) Bársony 1946-ban nyilvánosan meg akarta alázni az egész város előtt, aztán 1949-ben rendőri felügyelet alá helyeztette. A férfit az 1950-es szerencsétlenség után kitelepítették a Hortobágyra, 1955-ben szabadult, és 1961-ben az a legnagyobb gondja, hogy méltó-e a pártfelvételi kérvény beadására: „Nem is az a fontos, felvesznek majd vagy se.

Csak hogy egyáltalában adnak nekem belépési nyilatkozatot, és én azt aláírom” (71). Ober, aki a fizikai és pszichikai terror hatására összeroppant az ÁVÓ vizsgálati fogságában, azt mondja: „A fogházban már arany életünk volt. Marhulni is lehetett” (85). Éva, akit értelmiségi származása miatt kétszer nem vettek fel az egyetemre, és csak a szabályok kijátszásával kapott esélyt a továbbtanulásra, áradozik, mily egyszerű, hogy részt vehet „Lenin nagy kísérletében”: „Ezt kell érteni, ezt kell igenelni, ezt a nagy kísérletet kell tudatosan vállalni!” (188)

A könyvben valódi munkások, szolgáltatóiparban dolgozók, értelmiségiek alig jelennek meg. Főként funkcionáriusokról és a kezük alá dolgozó személyzetről (ahogy az erdész mondja találóan: „szolgákról”) esik szó. Magánéletük és munkahelyi feladatkörük *krónikusan* egymásba épült, főként a magánszféra rovására. A munkájuknak nincs önértéke, a politika kiszámíthatatlan mozgásai tesznek egy-egy embert sikeressé vagy bukott alakká (aztán esetleg megint sikeressé). A sors dobálja őket ide-oda. Talán ezért is van, hogy többen nem az eredeti munkakörükben dolgoznak, parkolópályán vannak, csalódotak. Az egész rendszerre – természetesen – senki nem mondja ki a *nem*-et. Leszámítva Mittelszkit, aki viszont alávaló kéjenc, kétszínű, aljas... mind tudjuk, hogy „rongy ember”.

Sokan súlyos testi betegséggel, még többen mentális defektussal küzdenek, de utóbbi a szereplők számára kevésbé tudatosul. Pedig itt majdnem mindenki idegbeteg. A gépgyár igazgatójának ordítása az irodaépülettől a bejáratig hallik – miként a költő mondta: „Jerichós visszhangot ver vén Westminster”.<sup>4</sup> A szereplők állandóan üvöltöznek, legszívesebben ökölre mennének egy-egy vitában – talán ezzel akarják érvényre juttatni a belülről megélt „igazságokat”.

Régebben gyakorta megverették egymást – éppen ki melyik oldalra került –, vagy lelövelték a másikat. Esetleg addig provokálták az ellenfelüket, amíg az a fegyveréért nyúlt. Aztán elvitették. Bálint elvtárs fia, aki 1956-ban a felkelők mellé állt, rendőrségi sortűzben halt meg, a sortűzet Piricz százados vezényelte. Piricz 1961-ben a megyei rendőrkapitány, Bálint a sportosztály vezetője. A pártmunkások egy része még mindig fegyvert tart a munkahelyén. 1956-nak még a gondolatára is összerándul a gyomruk, de képtelenek megérteni, hogy mi történt. Vagy úgy tesznek, mintha nem értenék...

Kurucz pontosan felfogta 1956 októberében, hogy „lecsaphatták volna, mint egy nyulat” (216). És felelősnek is érezte magát mindenért, amit a megelőző tíz évben műveltek. De november végén jött egy elvtárs a központból, aki megmagyarázta, hogy a büntudat veszélyes. De Kurucz azért kicsit még tépelődött: „sokáig nem tudtam szabadulni a gondolattól: van-e

jogunk, erkölcsi alapunk arra, hogy újrakezdjük vagy folytassuk a munkánkat?” (216–217)

Aztán ez is elmúlt.

56

\*

A korabeli kritikák Gáll egyik fő érdeméért azt nevesítették, hogy szembe tudott nézni a szektánsság örökségével, elutasította a dogmatizmust, az önmagáért való hősködést.<sup>5</sup>

Azt hiszem, vagy legalábbis remélem, hogy egy mai értelmiségi számára ezek már nem kérdések.

Igazából nem is tudom, mi szükség volt erre. Nem a könyvre – a szocializmusra. Talán elrettentésül a későbbi generációk számára.

Bár ahogy a könyvben is elhangzik: „Minden nemzedék elkezd valamit, és nem tudja, mi lesz az álmaiból.” (36)

Most több, egymásnak részben ellentmondó állítást fogalmaztam meg (illetve idéztem) a történelem menetéről. De akárhogy is történt, Bársony Imre sorsválasztása szomorú tévedésnek látszik. A többször elhangzó „Mindent neki köszönhetünk” kifejezés a könyv megjelenése után ötvenöt évvel keserű iróniával telítődik.

<sup>1</sup> Jelen íráshoz a könyv 1976-os, Szépirodalmi Könyvkiadónál megjelent második kiadását használtam, a főszövegben található számok ennek oldalaira utalnak.

<sup>2</sup> REICHERT Gábor, „Nem szabadulhatok”: Gáll István Tatabányája, Tatabánya Alkotó Művészeiért Közalapítvány, Tatabánya, 2021, 81–105.

<sup>3</sup> REICHERT, *i. m.*, 95–97.

<sup>4</sup> Részlet Tóth Árpád *Az új Isten* című, 1919 tavaszán írott verséből.

<sup>5</sup> ERKI Edit, *Gáll István: Csapda*, Társadalmi Szemle, 1967/6, 134–136; GYURKÓ László, *Gáll István: Csapda*, Új Írás, 1967/2, 125–126; JUHÁSZ Mária, *Gáll István: Csapda*, Kortárs, 1967/4, 660–662.